

ПРЕДРАГ ПИПЕР
(Београд)

О СЕМАНТИЧКОЈ КАТЕГОРИЈИ СТЕПЕНА У СРПСКОЈ СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ*

Иако је ономасиолошки приступ проучавању граматичких структура одавно део лингвистичке теорије са доста широким областима провере и примене, он је релативно мало заступљен у проучавањима сложене реченице у српском и другим словенским језицима. Овај рад има у основи такав приступ и циљ: да покаже постојање разноврсности сложених реченица обједињених заједничким категоријалним значењем степена, било као примарним, било као секундарним и пратећим уз неко друго категоријално значење. Начелно, то омогућава сагледавање складне повезаности наизглед диспаратних појава у граматичком систему, а када је реч о категорији степена, такав приступ омогућава увид у чињеницу да је дата семантичка категорија знатно присутнија у систему сложених реченица српског језика него када се посматра искључиво или претежно са становишта формалне класификације сложених реченица.

Кључне речи: српски језик, категорија степена, сложена реченица, градационе реченице, поредбене реченице

1. У проучавањима сложене реченице у српском језику једно од главних питања јесте питање класификације сложених реченица, односно њихове систематизације према критеријумима који би били најрелевантнији за природу система сложених реченица и који би истовремено били конзистентни. Решења која су у вези с тим била предлагана и примењивана заснивала су се мање или више на комбиновању формално-граматичких и семантичких критеријума, при чему су обично формални критеријуми примарни на општијем плану (паратакса/хипотакса), а претежно семантички критеријуми

* У овом раду износе се резултати истраживања на пројекту 148002 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

се (уз извесне разлике од аутора до аутора) примењују у ужим класификацијама, нпр. у подели адвербијалних зависнослужених реченица.

Оптимално решење тог проблема није нађено ни за опис ни за објашњење система слоужених реченица у другим словенским језицима. Иако је прилично уочљиво да се исто категоријално значење, нпр. временско, може исказати сасвим различитим врстама слоужених реченица (уп. *Накашљао се и њочео да њовори* и *Пошићо се накашљао, њочео је да њовори*), још није било покушаја да се шире испита начин заступљености појединих семантичких категорија у различитим врстама слоужених реченица српског језика. Овај рад има у основи такав приступ и циљ: да покаже постојање разноврсности слоужених реченица обједињених заједничким категоријалним значењем степена, било као примарним, било као секундарним и пратећим уз неко друго категоријално значење.

2. Садржај семантичке категорије степена овде се схвата, сагласно концепцији коју сам заступао у својим ранијим радовима о томе (најексплицитније у: Пипер 2002), као апстрактно локализовање извесног обележја неког ентитета на вертикално схваћеној скали могуће изражености тог обележја, на којој је референтна тачка било норма изражености тог обележја (нормативно степеновање), било његова израженост у неком другом појединачно или збирно узетом ентитету, или у истом ентитету, али у другим околностима (ситуативно степеновање).

Полазећи од тезе да заменичке речи, као речи с категоријалним значењима, представљају лексички систем који најближе одражава структуру система семантичких категорија језика у целини,¹ у раду о семантичком систему заменичких прилога и њиховим семантичким функцијама предложио сам, поред осталог, модел оног дела семантичког система заменичких речи који се односи на степеновање (Пипер 1983: 114–116). У основи тог модела, који је потврђен на примеру заменичких речи, јесте идеја да је најопштији критеријум у језичком степеновању разликовање појава које су исте од оних које нису исте, а да се појаве које се степенују као различите (тј. ‘нису исте’) могу уже степеновати према месту на апстрактној скали сте-

¹ Пипер 1983: 66, 95–96, 118, 122. У развијенијем облику и на материјалу руског језика систем заменичких речи као модел система смисаоних категорија предмет је рада: Шведова, Белоусова 1995.

пеновања (изнад / испод), и/или према степену удаљености једне појаве од друге (проксималност / дисталност). Степеновање засновано на универзалној квантификацији (потпуна разлика у степену), испољава се као супротност. Ти критеријуми важе за различите језичке појаве и подсистеме који више или мање непосредно исказују значење степена, укључујући подсистем сложених реченица, што је главни предмет овог рада. Пошто је, дакле, овде главни циљ да се утврди и покаже како су сложене реченице организоване ако се посматрају као семантички подсистем у оквиру семантичке категорије степена, која има и друге облике изражавања, пажња је усмерена пре свега на њихова главна значења (и основне облике њиховог изражавања), колико то допуштају оквири научног чланка.²

3. Исти степен испољавања неког обележја (одн. нулти степен разлике), сагласно реченом, не значи одсуство степеновања него одсуство разлике. У литератури о градацији примењује се концепција према којој се градација односи само на степеновање разлике (нпр. Катњић-Бакаршић 1996: 23; Ковачевић 1998: 42–58). Да би се избегли терминолошки проблеми, чини се најпримеренијим употребљавати степеновање као шири појам, који обухвата и нулти степен и степеновање разлике, а градацију као ужи појам који се односи само на степеновање разлике. Та дистинкција примењује се даље у овом раду.

Свако поређење испољава се као степеновање исказано с мањим или већим степеном прецизности. Поређење према критеријуму идентитета допушта само две могућности – јесте исто, или није исто, нпр. *Милан је њен браћ* ('Милан и њен брат су иста особа') / *Милан није њен браћ* ('Милан и њен брат су различите особе', одн. 'Милан и њен брат нису иста особа'). Поређење квантитета и квалитета осим најопштијег степеновања ('јесте исто' / 'није исто') начелно допушта и уже степеновање у домену различитости ('више', 'мање', 'највише', 'најмање', 'слично', 'доста друкчије', 'супрот-

² Категорија степена и принцип градуелности у језику и лингвистици, иако нису од скора предмет лингвистичке пажње, последњих деценија су све чешће предмет истраживања, како теоријских, тако и типолошких, контрастивних или посвећених градуелности у једном језику. Овде нема места за њихов критички преглед, али је прилика за упућивање на оне шире профилисане радове на које се овај рад у већој мери наслања, као што су: Бондарко (ред.) 1996; Воротњиков 1999; Киклевич (ред.) 2001; Кречмер 2002; Пипер 2002; Пипер 2003; 2003а; Ивић (ред.) 2005; Ивић 2007; Радовановић 2007; 2008.

но'). У појединим језичким подсистемима могућности исказивања неких од тих значења нису једнако доступне. У систему сложених реченица српског језика најслабије су могућности исказивања значења 'доста друкчије'. Општа слика могућности степеновања сложеним реченицама у српском језику даје се у излагању које следи.

4. Сложене реченице са значењем истоветности, одн. са еквивалентним значењем у српском језику знатно се међусобно разликују и према ужим значењима и према облицима њиховог изражавања. Еквивалентност се овде схвата као саставни део степеновања, као нулти степен разлике у поређењу, тј. као одсуство разлике, али не и одсуство степеновања.

Значење 'исти степен' посебно је карактеристично за зависно-сложене квантификативно-еквивалентне реченице типа *Ради (толико) колико може, Једе (онолико) колико хоће* и сл., које значе да су интензитет или количина о којој реферише главна клауза једнаки интензитету или количини о којој реферише зависна клауза. Примарност категоријалног значења степена у таквим реченицама показује чињеница да оне могу бити реплике само у дијалошком јединству с питањем које почиње заменичком речју *Колико...?* Зависни део такве сложене реченице уводи се везничком речју *колико*, а када се истиче неререференцијална општа квантификација у значењу клаузе, таква клауза се уводи везничким изразом *колико тог*, нпр. *Нека једе колико тог може*. Корелатив *толико* или *онолико* у главном делу није обавезан ако се зависни део интегрише у реченични комплекс помоћу *колико*, док се корелатив у главном делу и *колико тог* у зависном делу реченице узајамно искључују. Корелатив у зависносложеним реченицама с количинском клаузом може бити атрибутски употребљен у саставу именичке синтагме, нпр. *Нека узме онолико новца колико јој треба*. Линеаризација сложене реченице с количинском клаузом допушта да се таква клауза налази иза или испред главног дела (уп. *Ради колико може* и *Колико може, толико ради*). У овом другом случају корелатив се ретко изоставља, нпр. *Колико може, ради*. Ако је и у главном и у зависном делу иста лексема у сложеном глаголском предикату с модалним глаголом у првом делу, тада се у зависном делу пунозначни глагол обично не понавља него се изоставља, нпр. *Ради колико може (га ради)*. Реченице с количинском клаузом у препозицији и корелативом у главном делу имају јаче изражен контраст између лексичког садржаја главног и зависног дела, а због тога и јачи експресивни

потенцијал, због чега је тај модел погоднији за употребу у паремијама и другим устаљеним изразима, обично са именским предикатом и с копулом у презенту, нпр. *Колико љара, толико музике; Колико жица, толико јединица* и сл.

5. Значење истоветности својствено је и зависносложеним квалификативно-еквативним реченицама, којима се реферише да нема разлике у начину остваривања односа означених главним и зависним делом реченице, нпр. *Урадили су то онако како сће им рекли* – ‘начин на који су то урадили и начин на који сте им рекли да ураде јесте исти начин’. У таквим реченицама значење степена је врло присутно, али је примарно значење начина. Примарност категоријалног значења начина у њима показује чињеница да такве реченице могу бити реплике само у дијалошком јединству с питањем које почиње упитним прилогом *Како...?* Зависни део реченице уводи се везничком речју *како*, а када се истиче неререференцијална општа квантификација у значењу клаузе, она се уводи везничким изразом *како тог*, нпр. *Урадилије како тог вам каже*. Корелатив *тако, онако* или (ређе, остензивно) *овако* није обавезан ако се зависни део интегрише у реченични комплекс помоћу *како*, док се корелатив у главном делу и *како тог* у зависном делу реченице узајамно искључују. Линеаризација сложене реченице с количинском клаузом допушта да се таква клауза налази иза или испред главног дела, уп. *Урадили су то тако тако сће им рекли* и *Како сће им рекли, тако су урадили*. У овом другом случају корелатив се по правилу не изоставља. Линеаризација унутар главног дела сложене реченице с начинском клаузом не захтева да корелатив буде у финалној позицији, нпр. *Тако су урадили како сће им рекли; Провели су се тако ле-то како се само тожелетти може*. Понављање истог пунозначног глагола у предикату главне и зависне реченице обично се избегава, што се решава изостављањем таквог глагола у предикату зависног дела реченице, нпр. *Урадили су то онако како сће им рекли (да ураде); Како сће им рекли (да ураде), тако су и урадили*. Реченице с начинском клаузом у препозицији имају јаче изражен контраст између лексичког садржаја главног и зависног дела, а због тога и јачи експресивни потенцијал, па је зато тај модел погодан за употребу у паремијама и устаљеним изразима, обично са именским предикатом и копулом у презенту, нпр. *Како дошли, тако тошли; Како су почели, тако су и завршили; Како су радили, тако су им илачили* и сл.

6. Значење једнаког степена изражености неке особине у ситуацијама које означава главни и зависни део сложене реченице имају и зависносложене реченице са квалификативном клаузом коју уводи везничка реч *какав*, нпр. *Он је њакав какав је увек био*; *Сивари имају њакав изглед какав им даје наша душа* и сл. Такве реченице, које су с функционалног синтаксичког становишта релативне, посматране са семантичког становишта, припадају шире схваћеним квалификативно-еквативним реченицама. У њима се степен исполнености онога о чему реферише главна реченица ближе одређује садржајем квалификативне клаузе. Примарност квалификативног значења у таквим реченицама показује чињеница да оне могу бити реплике само у дијалошком јединству с питањем које почиње заменицом *Какав* (-а, -о)...? Линеаризација сложених реченица са квалификативном клаузом је слободна, зависни део може се налазити испред главног, нпр. *Какав је увек био, њакав је и сада*. Корелатив је најчешће употребљен у атрибутској функцији у саставу именичке синтагме у главном делу зависне реченице, нпр. *Донео је њакав њоклон какав јој нико није донео*; *Такав сарадник јој је њомајао, какав се рејко среће*. Сложене реченице са квалификативном клаузом у препозицији такође често имају јаче изражен контраст између лексичког садржаја главног и зависног дела, а зато и јачи експресивни потенцијал, па је стога тај модел погодан за употребу у устаљеним изразима и паремијама, обично са именским предикатом и копулом у презенту, нпр. *Какав њочетјакав, њакав завршетјакав*; *Какав њоздрав, њакав ојњоздрав*; *Какво дрво, њакав клин, какав ојац, њакав син* и сл.

7. Истоветност, као сталност корелације у степену изражености обележја која припадају различитим ситуацијама, изражава се сложеним реченицама са пропорционално еквативним значењем, за чију је структуру карактеристична употреба везника *ијо* у корелацији са *ио* у главном делу, нпр. *Ијо више, ио боље*. Линеаризација таквих реченица је устаљена (зависни део претходи главном, у којем је обавезни корелатив *ио*), а компаратив се налази у предикату и главног и зависног дела. У предикатима таквих реченица обично су глаголи несвршеног вида (*Ијо је више радио, ио је више зарађивао*), или глаголи у хабитуалном потенцијалу (*Ијо би више зарадио, ио би више њојрошио*). Од избора лексичког садржаја зависи да ли таква сложена реченица значи корелацију сразмерности у степену изражености истог обележја, и тада је и

у главном и зависном делу иста лексема, или су то лексеме сличног значења, уп. поређење према критеријуму количине – *Што више новца, то више резултата*, или интензитета – *Што јача храна, то јачи мишићи*, *Што јача храна, то чврши мишићи* и сл.; или значи корелацију сразмерности у степену изражености различитих обележја, нпр. количине и интензитета – *Што је више имао новца, то је више желео да ја има*. Корелација може бити обрнута, што се исказује одговарајућим избором лексема, нпр. *Што је више имао новца, то је мање желео да ради*, а такве сложене реченице обједињују значење истоветности степена промене са значењем потпуне разлике у смеру промене, односно са значењем супротности према смеру промене (в. т. 15).

8. Начинска еквативност исказује се и другим врстама зависно-сложених реченица. У реченицама које су поредбене у ужем смислу (јер свако степеновање засновано је на експлицитном или имплицитном поређењу) поредбена клауза се односи на цео први део реченичног комплекса, а предикатски део клаузе обично се изоставља, нпр. *Говори ти хо као (што говори) њена сестра*. У случајевима када се истиче исти степен изражености неког процесуалног или непроцесуалног својства исказаног предикатом у обе пропозиције, користе се посебна средства. Једно од њих је речца *баи* у позицији непосредно испред везника *као*, нпр. *Говори ти хо баи као што говори њена сестра*; *Она је висока баи као њена сестра*, али то може бити и прилог *исти* у функцији корелатива у саставу главног дела реченичног комплекса, нпр. *Говори исти као њена сестра*. Када је употребљен корелатив *иако* (у изразу *иако као што*) уместо *исти* у тој позицији, предикат зависног дела реченичног комплекса се теже изоставља, нпр. *Говори иако као што говори њена сестра*. Прилог *једнако* у реченицама са значењем истоветности обично функционише као одредба придева у именском делу предиката (*Она је једнако усмешна као њена сестра*).

Поредбене клаузе које се у структуру главне клаузе уводе везником *као* обично имају у предикату квалификативни презент, мада нису искључена ни друга глаголска времена (*Говорила је ти хо као што је говорила њена сестра*, *Ира одлично као што ћеће ускоро и сви ви ираи*), а значење истоветности може бити благо појачано употребом везничког израза *као и*, у којем се *и* не мора увек налазити непосредно после везника *као*, нпр. *Говори ти хо као и њена сестра*, *Говори ти хо као што говори и њена сестра*.

Лексичка понављања у главном и зависном делу реченице с поредбеном клаузом једно су од средстава истицања значења стварне или хипотетичке истоветности, али нису обавезна, уп. *Говори сјоро као шћо и све друго ради; Говори њихо као да се нечеја боји*. Лексичка неподударност предиката главног и зависног дела у таквим реченицама тражи интегрисање реалне поредбене клаузе у реченични комплекс помоћу везничког израза *као шћо*.

Линеаризација главног и зависног дела реченица с поредбеном клаузом у принципу је слободна, нпр. *Као њена сесјира, и Ана њихо јовори; Као шћо све друго ради, сјоро и јовори*, тј. поредбена клауза може се наћи испред главног дела, у чијој је структури у том случају обавезни елеменат прикључно *и*.

Наведени примери илуструју реченице са значењем истоветности у којима се ситуација означена поредбеном клаузом схвата као реална. Уколико тај услов изостаје па се ситуација с којом се пореди ситуација означена главним делом реченичног комплекса схвата као хипотетична, фиктивна, односно иреална, то добија посебан израз у чињеници да се поредбена клауза тада интегрише у реченични комплекс помоћу израза *као да* или *као када*, нпр. *Говори као да се нечеја боји; Говори као када би морао нешћо нејријажно да каже*.

Истоветност, као нулти степен разлике између ситуација које се према неком критеријуму пореде, може бити исказана и реченичним структурама које су мање или више фразеологизоване, нпр. у устаљеним поређењима типа *Говорила је као да има врућ кромјир у устима, Говори као да је навијен, Сјава као заклан, Једе као јроваљен* и сл.

9. Значење сразмерности интензитета карактеристично је и за сложене реченице типа *Радо је њако да се разболео*, које обавештавају да је интензитет односа о којем реферише главни члан сложене реченице сразмеран интензитету односа о којем реферише начинска клауза. Да у њима претеже начинско значење, показује чињеница да се такве реченице могу појавити у дијалошком јединству само с таквом упитном реченицом која почиње заменичким прилогом *Како...?*

10. И асиндетске реченице могу бити облик исказивања значења истог степена, као пратећег значења уз неко друго значење, најчешће начинско или квалификативно, нпр. *Свирао је њако лејо – јрави је вириуоз; Осјавила је њакав ућисак: јрава је умејница*. У таквим

асиндетским реченицама прву позицију обично има реченица с корелативом, а друга ближе одређује или допуњује садржај прве, ма да није искључена и постпозиција реченице с корелативом у свом саставу, нпр. *Права је уметница – иакав је уџисак оставила*. Јача или слабија испољеност значења степена у таквим асиндетским реченицама умногоме зависи од њиховог лексичког састава.

11. Степеновањем реченицама са диференцијалним (нееквативним) значењем реферише се о различитој испољености неког својства у ситуацијама на које се делови такве сложене реченице односе. Семантички односи у подсистему градационих сложених реченица као сложених реченица са диференцијалним значењем најсажетије се могу представити на следећи начин: 1. општа диференцијалност: 1.1. адверсативност, 1.2. компаративност; 2. посебна диференцијалност: 2.1. према јачини разлике у степену (2.1.1. слаба неједнакост, 2.1.2. јака неједнакост, 2.1.3. супротност), 2.2. супститутивност, 2.3. антирестриktivност.

Реченице са значењем опште диференцијалности реферишу о различитом степену испољености неког обележја у ситуацијама означених деловима сложене реченице без одређенијег степеновања тог својства или без карактеристичног пратећег значења, нпр. *Говори друкчије нејо (иџио јовори) њејов брајџ; Говори различијо од оноја иџио јовори њејов брајџ*.

12. Реченице с највишим степеном граматикализованости значења опште разлике, без ужег степеновања, јесу адверсативне реченице. Премда није уобичајено доводити у везу значења адверсативних реченица са значењем градационих и поредбених реченица, та веза постоји, а у њеној основи је категорија степена. Иако се адверсативне реченица називају и супротним реченицама, не би било упутно узимати термин као најпоузданији кључ за тумачење суштине адверсативних реченица, као што ни иначе термин често није поуздан ослонац за тумачење природе појединих језичких појава. Суштина адверсативних реченица је у исказивању разлике чије се постојање, према неком критеријуму, констатује за однос између двеју (или више) ситуација (нпр. *Кафа је врела, а чај је млак*), укључујући могућност да је реч о разликовању по супротности (нпр. *Кафа је врела, а вода је ледена*). Констатовање разлике јесте констатовање нееквивалентности (нпр. температурног својства, као у претходном примеру) или неидентичности (нпр. *Пејџар је наш колеџа, а Воја је*

наш комишија), и с обзиром на ту чињеницу свако исказивање разлике је и констатација да поређење показује како између појава које се пореде постоји извештан степен неподударности. Другим речима, једне сложене реченице саопштавају да према неком критеријуму нема разлике између ситуација на које се пропозитивни делови сложене реченице односе (нпр. *Помоіао им је као шійо би йомоіао сваком груіом*), а друге сложене реченице служе истицању разлике између двеју (или више) ситуација. Адверсативне реченице исказују неједнакост у најопштијем смислу, тј. без ужег степеновања разлике која се констатује.

Опште значење адверсативних реченица може се изразити управо као 'за разлику од', нпр. *Кафа је врела, а чај је млак* 'кафа је врела за разлику од чаја, који је млак'. Уз опште значење 'за разлику од' могу ићи нека друга значења, било да је њихово исказивање граматикализовано, као што је граматикализовано наглашавање разлике употребом везника *али* (уп. *Кафа је врела, али чај је млак*), или је лексикализовано, као што је случај са исказивањем значења супротности као *ма к с и м а л н е* разлике, односно као исказивање највишег степена разлике избором одговарајућих, антонимских лексема (нпр. *Кафа је врела, а вода је легена*).

Круг пратећих значења која могу ићи уз опште значење неспецификованог степена разлике релативно је широк, а облици њиховог исказивања су граматички и/или лексички. Тако, адверсативне реченице којима се две пропозиције *P* доводе у везу према разлици која међу њима постоји, према моделу *P, а P*, често могу имати пратеће значење концесивности, нпр. *Дошли су нам іосійи, а њеіа још нема* (уп. *Иако су нам дошли іосійи, њеіа још нема*).

Адверсативне реченице оформљене према моделу *P, али P* обично и с т и ч у разлику о којој реферишу, све до исказивања изразитог контраста и супротности, што већ представља спецификовано исказивање разлике, нпр. *Сви су ііо знали, али она је ііо и рекла*, у чему такође може бити присутно и концесивно значење (уп. *Иако су сви ііо знали, она је ііо и рекла*), а концесивност адверсативних реченица према моделу *P, али P* може бити појачана употребом везника *али* у саставу израза *али иіа*к, нпр. *Сви ііо знају, али иіа*к она ііо и каже, чему су семантички блиске сложене реченице са истим субјектом у оба дела двочлане сложене реченице уобличене према моделу *P а иіа*к, или *P іа иіа*к, нпр. *Сви су знали, а иіа*к су ћуіали, *Сви су знали, іа иіа*к су ћуіали (уп. *Сви су знали, али су ћуіали* и *Сви су знали, али су иіа*к ћуіали).

Контраст адверсативне разлике може, разуме се, бити појачан лексичким средствима, нпр. употребом општих квантификатора типа *сви* и *нико* у суседним деловима сложене реченице, уп. *Сви су њо знали, али нико њо није рекао*.

У средства истицања адверсативно-концесивне разлике спадају и модели *Јесће...*, *али...* као и *Узалуд...*, *кад(а)...* или, разговорно, *Бадава...*, *кад(а)...*, нпр. *Јесће да су знали, али нису рекли*; *Узалуд су знали, кад нису рекли*; *Бадава сће долазили, кад нисће ништа урадили* и сл.

У основи исто значење, али с јачим наглашавањем разлике међу ситуацијама које се пореде, имају синтаксичке структуре оформљене према моделу *Р међуштим Р*, нпр. *Сви су њо знали, међуштим она је њо и рекла*, или, с још јачим наглашавањем разлике, у облику парцелације сложене реченице: *Сви су њо знали. Међуштим, она је њо и рекла*.

Концесивност може од пратећег постати водеће значење као у концесивним реченицама типа *Иако су њо знали, они су ћушали*, *Мада су знали, они су ћушали*; *Премда су знали, они су ћутали*, или *Без обзира на њо и њо су њо знали, сви су ћушали* (што је обичније у административном и научном стилу), а када се разлика између две пропозиције у концесивном односу и с т и ч е (што је такође степеновање према интензитету) онда се то може учинити избором везника, уп. *Ујркос њоме и њо су њо знали, сви су ћушали*.

Адверсативно-концесивна разлика може бити исказана и у споју с кондиционалним значењем, нпр. *Ако су и знали, нису рекли*, или са истицањем разлике *Чак и ако су знали, нису рекли* и сл.

Потенцирање степена разлике између двеју (или више) пропозиција може бити исказано употребом интензификатора у првој предикативној јединици напоредно сложене реченице с везником *али*, и/или интензификатора *уошће* у другој предикативној јединици такве реченице, нпр. *Веома се њрудио, али (уошће) није могао да се заустави*, *Трудио се, али уошће није могао да се заустави*. У истој функцији могу бити употребљене концесивне зависно сложене реченице са иницијалним *ма колико* или *колико њод*, нпр. *Ма колико се њрудио, (уошће) није могао да се заустави*; *Колико њод се њрудио, (уошће) није могао да се заустави*. Када се у таквим реченицама изостави интензификатор, у први план долази концесивно значење, а опште значење разлике постаје ненаглашено, нпр. *Иако се њрудио, није могао да се заустави*.

Адверсативним реченицама у којима се поред општег значења разлике исказује неко пратеће значење припадају и реченице рестриктивно-ексцептивне семантике, у чијој је структури уз адверсативни везник рестриктивно-ексцептивни квантификатор *само*, нпр. *Сви су њо знали, а само је она њо и рекла*, или *Сви су њо знали, али само је она њо и рекла*, у којима се адверсативни везник може изоставити, нпр. *Сви су знали, само је она њо и рекла*. Рестриктивност уз ослабљену адверсативност присутна је и у сложеним реченицама повезаним изразом *и само*, нпр. *Више се нишња није видело, и само су још нејасно свећлуцале две-три звезде*. Посебан вид рестриктивно-ексцептивне семантике оличавају реченичне структуре према моделу *Није да..., нејо само...*, нпр. *Није да су били сијурни у добитак, нејо су се само надали*, којима се рестриктивност, или делимично негирање односи само на прву пропозицију у таквој сложеној реченици. Њима су семантички блиске градационе реченице с рестриктивним елементом типа *Не само да..., нејо/већ (и)...*, нпр. *Не само да њева, нејо и свира* (в. т. 20).

Асиндетски облик адверсативности представља још једну могућност исказивања опште разлике између двеју пропозиција, нпр. *Звали смо их – нису нам одговорили*.

13. Степеновање са значењем опште диференцијалности најизразитије репрезентатују компаративне градационе реченице, с клаузом која одређује придев или прилог у облику компаратива у структури главног дела сложене реченице, нпр. *Он је бољи нејо шњо су очекивали*; *Ради више нејо шњо ја њлаћају*; *Продаје скуље нејо шњо кујује* и сл.

Клаузе које се уводе везничким изразима *нејо да*, *неко када*, *нејо ако* означавају иреалне ситуације, уп. *Он њако ради боље нејо да ја конћролишеће*; *Он њако ради боље нејо када бисће ја конћролисали*; *Он њако ради боље нејо ако бисће ја конћролисали*. Потенцијална условност ситуација означених поредбеним клаузама са иницијалним *нејо када би* или *нејо ако би* истакнута је потенцијалом у предикату клаузе и везницима *када*, одн. *ако* (уп. *Када/ако бисће ја конћролисали, не би њако добро радио*).

У именском делу предиката поредбене клаузе придев у облику компаратива може бити атрибутски употребљен па се у таквим случајевима поредбена клауза односи на целу именичку синтагму, а не на сам придев (*Ради са више воље нејо шњо очекују*).

Уместо придева или прилога у компаративу у предикату главног дела таквих сложених реченица у истој конструктивној функцији може бити употребљена заменица *друкчији* или *друџачији*, одн. прилог *друкчије* или *друџачије*, нпр. *Изгледа друкчији/друкчије нећо шћо смо очекивали*.

Линеаризација таквих реченица је увек иста: главни део претходи зависном, а конструктивни елеменат у главном делу (компаратив, лексеме *друкчији* или *друкчије*) обично је на његовом крају или у саставу последње именске групе.

Поредбене реченице, као реченице са значењем општег степена неједнаке изражености неког обележја о којем реферише главни и зависни део сложене реченице, могу бити мање или више устаљене. Честе су устаљене структуре према моделу *Боље... нећо...*, нпр. *Боље їроб нећо роб; Боље да їиїїам нећо да луїїам; Боље їиїїаїиїи неїо луїїаїиїи; Боље шћо си їиїїао нећо да си луїїао* и сл.), који може бити и паремиологизован, нпр. *Боље їрви на селу нећо друїи у їраду, Боље сїречиїиїи неїо лечиїиїи* и сл.

14. Степеновање са значењем посебне диференцијалности одлика је реченица у којима поред значења различитог степена испољавања истог својства израженог деловима такве сложене реченице постоје и нека стална ужа значења степена. Разлика која се степеновањем констатује може бити испољена као слаба, јака или најјача разлика међу ситуацијама и односима у њима који се пореде.

Еквативним реченицама (т. 4–10) и значењски и структурно најближе су градационе реченице са значењем сличности (слабо испољене неједнакости, приближне неистоветности, одн. ниског степена разлике), нпр. *Говори слично као (шћо їовори) њеїов браїї; Говори скоро и сїїо (као шћо) їовори њеїов браїї. Говори на сличан начин као њеїов браїї* и сл. Структура таквих реченица је у скоро свему иста као структура еквативних реченица с везником *као*, али се у позицији корелатива у главном делу појављују лексеме *слично* или *сличан*, или изрази *скоро и сїїо*, *їоїїово и сїїо*, нпр. *Говори на сличан начин као шћо їовори њеїов браїї* (уп. *Говори їако као шћо їовори њеїов браїї*), *Говори скоро и сїїо као њеїов браїї*.

Изражавање диференцијалности облицима сложених реченица које не значе сличност међу ситуацијама које се пореде одликује се знатно већом разноврсношћу него када је реч о изражавању сличности.

15. Степеновање са значењем јаке неједнакости својствено је градационим реченицама јаке неједнакости са општим значењем 'још више' или 'још мање'. Такве реченице повезују везнички изрази *а камоли, а не*, или, *ређе, а немоли*, нпр. *То је ѿешко и за њеја, а камоли//немоли за њу*. Њихово значење се у литератури одређује као значење изузетне неједнакости (Стевановић 1989: 887–888), супротности (Катичић 1986: 170), привидног изражавања супротности (Катнић-Бакаршић 1996: 91), нереализоване супротности (Ковачевић 1998: 46), поред других мање или више сличних решења. Предложене интерпретације оличене у одговарајућим термилолошким решењима у основи су доста сличне. Стевановићево тумачење значења таквих реченица као значења изузетне неједнакости најтачније одражава природу њиховог садржаја. Чињеница да су примерима типа *То је ѿешко и за њеја, а камоли за њу* синонимични примери *То је мнојо ѿеже за њу нејо за њеја* показује да је ту реч о наглашеној разлици у степену, а не о потпуној разлици, тј. не о супротности.

Градационе реченице јаке неједнакости одликују се изразитом граматикализованости, оличеном у њиховој структури, чије је највидљивије формално обележје специјализовани везнички израз. Поред тога, такве реченице су затворене, двочлане структуре, инверзија делова није могућа, у првом делу истиче се јак или слаб степен испољености нечега, што је још више или још мање испољено у ситуацији о којој обавештава други део реченице. Истицање се и у првом делу реченице може појачати речцом *и*, одн. *ни*, и/или *чак* (чије значење 'супротно очекивању' уводи још једну компоненту степеновања у такве семантичке структуре) нпр. *То је ѿешко чак и за њеја, а камоли за њу*; *То није ѿешко чак ни за њеја, а камоли за њу*.

Да ли ће се другим делом градационе реченице са значењем јаке неједнакости изразити јачање или слабљење својства о којем реферише први део, зависи од тога да ли у првом делу постоји или не постоји негација. Ако негације нема, значење другог дела своди се на 'још више' (*То је ѿешко и за њеја, а камоли за њу*), а ако негација у првом делу постоји, значење другог дела своди се на 'још мање' (*То није ѿешко ни за њеја, а камоли за њу*). Други део градационе реченице са значењем јаке неједнакости може бити одредба било ког реченичног члана првог дела. У таквим реченицама њихов други део се по правилу појављује у елидираном облику (уп. *Он не јовори добро ни срјски, а камоли француски* и *Он не јовори добро ни срјски, а камоли да јовори добро француски*). Градационе реченице

са изразом *а не* мање истичу разлику између ситуација означених првим и другим делом такве сложене реченице, нпр. *Он не љовори добро ни српски, а не француски* (тј. ... *а не да љовори добро француски*).

16. Слична диференцијална значења 'још више' или 'још мање' карактеристична су и за донекле фразеологизоване реченице типа *(И) сребро је скуљо, (а) о злату да (и) не љоворимо, (Ни) сребро није јефтинo, а о злату да (и) не љоворимо*. Иако има мишљења да такве реченице повезује „везнички комплекс у чијем је саставу везник *а* и дио реченице *да се (и) не љовори*“ (Катнић-Бакаршић 1996: 98), фактички ту је реч о напола фразеологизованим синтаксичким структурама у којима се јавља доста ограничени број глагола говорења (то су обично глаголи несвршеног вида *љоворити, иститицаи, наљашаваи, љомињати, љричаи, коментарисаи расљрегаи*), чије је изворно значење говорења у таквим реченицама заклоњено пре свега њиховом учешћем у градуелној квантификацији 'још више' / 'још мање'. Такве реченице се одликују експресивношћу, такође карактеристичном за фразеолошке структуре, коју подржава чињеница да су оне увек елиптичне природе (а и елипсу, по правилу, прати појачана експресивност), уп. *Сребро је скуљо, а о злату да и не љоворимо* према пуном облику те реченице *Сребро је скуљо, а боље да и не љоворимо о њоме колико је скуљо злато*. Могуће изостављање везника *а*, односно уобличавање таквих реченица као асиндетских, нпр. *И сребро је скуљо, о злату да и не љоворимо*, карактеристично за књижевноуметнички, публицистички и разговорни стил, додатно појачава њихову експресивност. Уобичајеним, мада не и обавезним, изостављањем облика *боље*, смањује се експлицитност степеновања, и она се у већој мери преноси на друге делове реченичне структуре и на њен лексички састав.

У реченицама типа *Сребро је скуљо, а о злату да и не љоворимо* истиче се јачи степен испољености онога о чему говори први део сложене реченице (нормативно степеновање), и, у поређењу с њим, још јачи степен испољености истог својства у ономе о чему говори други део реченице. Истицање се, и у првом и у другом делу, може појачати речцом *и*, одн. *ни*, а у првом делу и речцом *чак* (чије значење 'супротно очекивању' уводи још једну компоненту степеновања у такве семантичке структуре) нпр. *Чак је (и) сребро скуљо, а о злату да не љоворимо*. Реченице тога типа повезује везник *а*, који

може бити изостављен, чиме се њихова експресивност повећава. Линеаризација је чврста – само у другом делу такве сложене реченице у предикату се јавља један од неколико могућих глагола говорења, употребљен у првом лицу једнине или множине или безлично (... *а да се и не ѿовори о злѣиу*). Конструкција са глаголом говорења може бити на почетном, средишњем или завршном месту у другом делу такве сложене реченице, нпр. ... *а да се о злѣиу и не ѿовори*; ... *а о злѣиу да се и не ѿовори*.

Да ли ће се интерпретација степеновања израженог таквим сложеним реченицама сводити на 'још више' или 'још мање', зависи од одсуства или присуства негације у првом делу реченице. Уколико у првом делу сложене реченице нема негације, значење је 'још више', а уколико у првом делу постоји негација, значење је 'још мање', нпр. *Он одлично свира, а како ѿева да и не ѿговоримо*; *Он не уме да ѿева, а како свира да и не ѿговоримо*; *Малина је добро родила, а о шљиви да и не ѿговоримо*; *Малина је није родила, а о шљиви да и не ѿговоримо* и сл.

17. Структурно засебан тип компаративног степеновања са значењем јаке неједнакости оличавају градационе реченице са значењем додатног степеновања, нпр. *Не ѿреба да ѿражи, а још мање да захѿева*; *Он је свима ѿојајмљивао, а још више ѿоклањао*; *Тешко је чиѿао, а још ѿеже ѿисао*, у којима се морфолошким обликом компаратива (обично у изразима *још више*, *још мање*, *још лакше*, *још ѿеже* и сл.) истиче јачи или слабији степен испољености истог или сличног односа у ситуацији на коју се односи други део такве сложене реченице.

18. Градационе реченице најјаче неједнакости према својим значењима и облицима обухватају суперлативне градационе реченице и градационе реченице са значењем супротности.

Суперлативне градационе реченице или имају у другом делу облик и значење суперлатива (нпр. *Помаѿали су им сви, а највише Пера*), или имају у другом делу неку реч или израз са суперлативним значењем без суперлативног облика, нпр. *Помаѿала је свима, а ѿособно ѿом дечаку* 'помагала је свима, а највише том дечаку'.

Градационим реченицама са значењем најјаче неједнакости припадају и градационе реченице супротности (потпуне неистоветности, одн. највишег степена разлике), нпр. *Говори су-*

йроїно од оної шїо йовори њеїов браї, Говори сасвим друкчије од оної шїо йовори њеїов браї и сл., где у главном делу зависносложене реченице постоји корелатив са значењем супротности, нпр. *суїроїно, сасвим друкчије, сасвим различиїо*, за који се смисаоно везује клауза са значењем другог члана поређења по супротности, нпр. *Првооїйїужени је изјавио нешїо са свим различиїо од оноїа шїо је рекао друїооїйїужени*. Такве реченице се често елидирају, нпр. *Говори суїроїно од своїа браїа, Изјављује нешїо сасвим друкчије од друїооїйїуженої* и сл.

Као што је било речено (т. 12), степеновање по супротности исказује се и контрастном употребом антонима у првом и другом делу адверсативних реченица, нпр. *У кући је їоїло, а найољу је хладно; Олово је їешико, а алуминијум је лак; Они су їладни, а ви сїе сїїи*; или у компаративним градационим реченицама типа *Боље їрви неїо їоследњи* и сл.

Категоријално значење супротности својствено је и реченицама које су по структури једнаке реченицама са пропорционално еквативним значењем (т. 7), али чија граматичка структура у комбинацији с њеним лексичким саставом исказује обратну пропорционалност, нпр. *Шїо је више имао новца, їо је мање желео да ради*. За њихову структуру је карактеристична употреба везника *шїо* у корелацији са *їо* у главном делу сложене реченице. Такве реченице, као и реченице са пропорционално еквативним значењем, имају устаљену линеаризацију (зависни део претходи главном, у којем је обавезни корелатив *їо*), а компаратив се налази у предикату и главног и зависног дела, док су у предикатима таквих реченица обично глаголи несвршеног вида (нпр. *Шїо је више чїїао, їо је мање разумео*), или глаголи у хабитуалном потенцијалу (нпр. *Шїо би дуже сїавао, їо би се уморнији будио*).

19. Супститутивно диференцијално степеновање, као вид посебног диференцијалног степеновања са сталним пратећим значењем, својствено је реченицама типа *Он није їоїоко сїособан колико је вредан*, у чијем се првом делу констатује извесно својство, а у другом делу виши степен изражености неког другог својства обично истог субјекта, чиме се претходна квалификација замењује и допуњује. Оно што се износи првим делом представља се као мање ('не толико'), у поређењу са оним што се износи другим делом сложене реченице.

Супститутивне градационе реченице имају увек исту линеаризацију: зависни део налази се после главног. Обавезни елеменат структуре првог дела је корелатив *и́олико*, којем претходи негација. У таквим реченицама, двочлане структуре, субјекат је по правилу исти у оба дела мада граматички субјекат може бити изостављен односно анониман, нпр. *Није се и́амо и́олико радило колико се и́оворило о раду*. Сагласно правилима о линеаризацији негације у српском језику, негација се у таквим реченицама може употребити испред предиката, а не непосредно испред корелатива *и́олико*, нпр. *Није дошао и́олико ради музике колико ради друштва*, али је истицање степеновања јаче, ако се помоћу места негације рематизује корелатив, нпр. *Дошао је не и́олико ради музике колико ради друштва*. Структурна обележја тог синтаксичког модела могу се комбиновати, у целини или делимично, са структурним обележјима значењски најближих синтаксичких модела (Катнић-Бакаршић 1996: 87), нпр. *Он и́окушава не само и не и́олико да и́омоине колико и да заради*, *Он и́окушава не само и не и́олико да и́омоине већ и да заради*.

20. Антирестриктивне градационе реченице су други вид посебног диференцијалног степеновања, чије је карактеристично структурно обележје *не само ... неіо//већ (и)*, нпр. *Не само да зна неіо (и) уме*; *Не само да хоће већ (и) може*, и за које је својствено значење отклањања ограничења квалификације која се износи првим делом такве реченице помоћу проширивања и појачавања те квалификације оном која се износи другим делом сложене реченице. Ако се упореде реченице *И хоће и може*; *Поред и́оіа шііо хоће, и може*; *Он хоће, а уз и́о и може* и *Не само да хоће неіо и може* види се да је поред несумњиве значењске блискости наведених реченица, специфичност последње у томе што се проширивање и појачавање квалификације изнете у првом делу реченице постиже у форми негирања да би квалификација *може* могла бити једина битна квалификација.³

Антирестриктивне градационе реченице могу имати или само једну негацију у првом делу, као у претходним примерима, или две негације, односно могу имати структурно обележје *не само да*

³ Подробан опис антирестриктивних градационих реченица, с термилошким решењима и објашњењима донекле друкчијим од овде изложених, дат је у раду: Худечек, Вукојевић 2006.

не/није ... , нећо //већ (ни)..., нпр. *Не само да се није ућлашио нећо се охрабрио; Не само да се није ућлашио нећо се није ни изненадио. Не само да не уме нећо ни неће.* У антирестриктивним градационим реченицама полазна тачка степеновања није извесна позитивна квалификација него њено одсуство, тј. у таквом степеновању полази се од „нуле“ да би се у другом делу реченице изнео виши степен квалификације. У зависности од лексичког састава антирестриктивних градационих реченица са две негације у првом делу, значење првог и другог дела може бити постављено контрастно (употребом у првом и другом делу антонима или речи чији је семантички однос близак антонимији), нпр. *Не само да вода није хладна нећо је врела*, чиме се степеновање појачава.

Антирестриктивна градација може бити организована и тако да се реченица завршава поништавањем рестрикције, нпр. *Он је (и) даровић, а не само вредан*, с могућим, али не и обавезним појачавањем градације речцама *и, ни* или *чак*, или неким другим средством за појачавање и истицање, нпр. *Он је, шћо је најважније, даровић, а не само вредан.*

Према томе, антирестриктивне градационе реченице могу бити: 1. реченице с почетном антирестрикцијом: 1.1. с позитивном квалификацијом у првом делу (*Он је не само вредан већ и даровић*); 1.2. с негативном квалификацијом у првом делу (*Он не да није даровић већ је несљособан*); 2. са завршном антирестрикцијом (*Он је и даровић, а не само вредан*).

21. Семантичке категорије немају само граматички центар него су полицентричне (Пипер 2000), а са граматичког становишта у средишту семантичке категорије степена налазе се они облици те категорије који су најјаче граматикализовани и којима је овде посвећена највећа пажња. Ипак, и периферија категорије степена је пуновредан објекат истраживања. Степеновање као пратеће категоријално значење у семантичким структурама сложених реченица може бити, у статусу секундарног значења, јаче или слабије испољено. Ево неколико случајева који то потврђују.

Саставне реченице немају значење степеновања као примарно значење, или га, још чешће, уопште немају. Ипак, саставне реченице су отворене структуре и могу бити уобличене као виšekратно сложене реченице, тако да су у њима честа набрајања. Набрајања су вид степеновања јер је проширивање броја предикација повезаних

истим субјектом, објектом или адвербијалом облик степенованог истицања његовог функционалног потенцијала, уп. *Он добро њева*, *и свира*, *и режира*, *и љуми*, *и комјонује* итд. У набрајању као могућем облику сложене реченице, односно вишекратно сложене реченице, којим се исказује и степеновање, та његова секундарна функција може се нагласити било избором лексичког састава реченичне структуре, нпр. *Они и моле*, *и њраже*, *и захїевају* (узлазно степеновање), или нпр. *Нису више ни захїевали*, *ни њражили*, *ја ни молили* (силазно степеновање), било употребом метатекстуалних речи за истицање степеновања делова вишекратно сложене реченице, пасуса или већих текстуалних структура (Пипер 2001), нпр. *Они, њрво, моле да дођетїе; груїо, њраже да им се обраїїїїе; њређе, захїевају се се исїуне њихови захїеви*.

Значење степеновања појављује се и као пратеће уз нека друга категоријална значења. Тако, на пример, у систему значења и облика временских реченица посебан тип представљају реченице са значењем временске близине догађаја који је уследио (постериорна имедијатност, в. Антонић 2001), нпр. *Само шїїо се ѡробудио*, *їтелефон је зазвонио*; *Тек шїїо је изашао*, *їала је киша*; *Чим смо кренули*, *їукла је їума* и сл., што је појавни облик степеновања према временском растојању (овде: темпорална проксималност).

И циљно значење може бити праћено степеновањем као секундарним значењем. Посебан тип циљних реченица јесу реченице са степенованим циљем. У зависним клаузама таквих реченица је везнички израз у чијем су саставу речце за појачавање циља (*само*, *уїраво*) или ослабљивање циља (*їїек*) који се износи циљном клаузом. Значење јаког циља у таквим клаузама може бити експлицитни циљ, када се искључују сви други циљеви (нпр. *Дошла је само да вас види*. 'дошла је с јединим циљем да вас види, а не са било каквим другим циљем'), или алтернативни циљ, када се искључује неки други циљ (нпр. *Дошла је уїраво да вас види* 'дошла је с циљем да вас види, а не с неким другим циљем'), а клаузама са значењем слабог циља означава се циљна ситуација минималне обавезности (*Дошла је їїек да вас види* '...без посебно важног циља'). Везнички изрази с речцом *само* могу уводити клаузе са значењем како јаког циља (нпр. *Дошла је издалека само да вас види* = '... с јединим циљем да вас види') тако и слабог циља (нпр. *Свраїїила је само да вас види* = '... тек да вас види'), што зависи од контекста у којем су такви везнички изрази употребљени.

Предмет степеновања у сложеној реченици обично су односи који се исказују њеним деловима. Поред тога, и уз то, сложеним реченицама се изражава и експресивно степеновање, као емоционални однос говорног лица према сопственом исказу. На пример, из елиптичних последичних реченица настали су фразеологизми с другим лицем јединине у уопштеноличном значењу који изражавају јак о осећање, типа *да умреш, да њолудиш, да њи њамеѡ сѡане, да не ѡверујеш, да не верујеш својим очима* и сл., нпр. *На изложбу је дошло ѡoliko ѡсесѡилаца да не ѡверујеш* (= '... да човек не би поверовао да ће толико посетилаца доћи'). У реченицама с таквим фразеологизмима обично је присутно и значење степена оцене онога о чему обавештава главни део сложене реченице.

Степеновање као пратеће категоријално значење у семантичким структурама сложених реченица има и више других облика, који се овог пута не могу поменути. Проблематика степеновања у структури српске сложене реченице, која је овде размотрена пре свега у главним линијама и пре свега са семантичке стране, остаје предметна област која завређује и исцрпно монографско истраживање и више појединачних ужих истраживања појединих проблема који су њоме обухваћени.

Литература

- Антонић 2001: Ivana Antić, *Vremenska rečenica*. – Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- Бондарко (ред.) 1996: *Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность*. Под ред. А. В. Бондарко. – Санкт-Петербург: Наука, 1996.
- Воротников 1999: Ю. Л. Воротников, *Степени качества в современном русском языке*. – Москва: Азбуковник, 1999, 281 стр.
- Ивић (ред.) 2005: *Синтакса савременог српског језика: једна реченица* / Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић; у редакцији академика Милке Ивић. – Нови Сад: Матица српска – Београд: Београдска књига, Институт за српски језик, 2005.
- Ивић 2007: Милка Ивић, О имплицативној / неимплицативној семантизованости придевских и прилошких израза при исказивању информације „више од“ // *Јужнословенски филолоџ* LXIII, 2007, стр. 7–10.

- Катнић-Бакаршић 1996: Marina Katnić-Bakaršić. *Gradacija. (Od figure do jezičke kategorije)*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1996.
- Катичић 1986: Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku*. – Zagreb, 1986.
- Киклевич (ред.) 2001: *Количественост и градуалност в естественном языке* / Herausgegeben von Alexander Kiklevič. – München: Verlag Otto Sagner, 2001.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*. – Београд: Рашка школа – Србиње: Просвјета, 1998.
- Кречмер 2002: Ана Кречмер, О категоријалном статусе градуалности // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLV, 2002, 1–2, стр.29–39.
- Пипер 1988: Предраг Пипер, О редним прилозима у српскохрватском језику // *Folia Linguistica Polono-Jugoslavica* (Katowice), 1, 1988, str. 23–41.
- Пипер 2000: Предраг Пипер, О полицентричности семантичких категорија // *Јужнословенски филолог*. LVI/3–4, 2000, стр. 829–840.
- Пипер 2002: Предраг Пипер, Степеновање у граматички и речнику (у српском и у другим словенским језицима) // *Зборник Мајице српске за славистику* 61, 2002, стр. 59–78.
- Пипер 2003: Предраг Пипер, О експресивности у словенским језицима // *Зборник Мајице српске за славистику* 63, 2003, стр. 159–176.
- Пипер 2003а: Предраг Пипер, О принципу градуалности у савременој лексикографији // *Дескриптивна лексикологија стандардног језика и њене теоријске основе*. – Нови Сад: Матица српска, 2003, стр. 133–141.
- Радовановић 2007: Милорад Радовановић, О појму градуалности у језику и лингвистици // Милорад Радовановић, *Сјари и нови сјиси: Огледи о језику и уму*. – Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2007, стр. 176–199.
- Радовановић 2008: М. Радовановић, „Фази логика у лингвистици: Темелни појмовник и систематизација“, *Семантичка проучавања српског језика*, ур. Милорад Радовановић и Предраг Пипер, САНУ (Одељење језика и књижевности – Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 2), Београд, 2008, стр. 11–44.
- Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик: Граматички системи и књижевнोजезичка норма*. II. Синтакса. – Београд: Научна књига, 1989.
- Худечек, Вукојевић 2006: Lana Hudeček, Luka Vukojević, *Ne samo... nego/već (i) ustrojstva* // *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32 (2006), 127–158.

Шведова, Белоусова 1995: Н. Ю. Шведова, А. С. Белоусова. *Система местоимений как исход смыслового строения языка и его смысловых категорий*. – Москва: Азбуковник, 1995.

Резюме

Предраг Пипер

О СЕМАНТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ СТЕПЕНИ В СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье выявляются связи между сложными предложениями в сербском языке, обладающими категориальным значением степени, раскрывается разнообразие семантических отношений между такими предложениями и разнообразие средств их выражения. Поскольку категориальное значение степени всегда сосуществует с другими значениями, в статье рассматриваются случаи выражения степени, как первичного значения, или как вторичного, сопутствующего значения. Предлагается классификация сложных предложений в сербском языке, выражающих степень, в основу которой заложено различие тождественности / нетождественности, сходства, различия и противоположности.